

El projecte polític catalanista, progressista i modernitzador de Valentí Almirall i Llozer*

per Josep Pich i Mitjana

RESUM:

L'article pretén explicar els motius que van dificultar la consolidació del projecte catalanista progressista i modernitzador impulsat per Almirall i els seus partidaris, els *federalcatalanistes*, durant l'etapa inicial de la Restauració. El projecte *almirallià* no es consolidà a curt termini, perquè resultava massa catalanista per als republicans i massa republicà per a la majoria dels catalanistes. Alhora, era massa radical per als conservadors i massa conservador per als radicals. Una dificultat afegida la constituï el refús, més o menys intens, de totes les opcions polítiques espanyoles del període, l'existència de diferents tendències internes dins del moviment catalanista en vies de politització i l'oposició dels grans burgesos catalans. Però, a llarg termini, el projecte d'Almirall impulsà la politització del moviment catalanista, especialment del seu vessant progressista, tot i que aquest no va ser hegemònic fins al triomf de la Segona República.

PARAULES CLAU:

Història de Catalunya, republicanisme, federalisme, catalanisme, regionalisme, autnomisme, nacionalisme.

ABSTRACT:

This article attempts to explain the reasons that prevented the consolidation of the progressive and modernizing Catalanist programme promoted by Valentí Almirall and his followers during the early Restoration period. Almirall's project was regarded as too Catalanist by the Republicans and too Republican by most Catalanists. At the same time, it was too radical for conservatives and too conservative for radicals. It was also rejected, with more or less passion, by all the existing political forces within the Spanish state. Other difficulties arose from the existence of opposing tendencies within the Catalanist movement itself in its process of politicization and the opposition of the Catalan high bourgeoisie. Yet, in the long run, Almirall's ideas stimulated the politicization of Catalanism, especially on its progressive wing, although this was not to gain the upper hand until the advent of the Second Republic.

KEY WORDS:

Restoration period, Catalan nationalism, Republican Federalism.

* Agraïm la lectura crítica que d'aquest article han fet J. M. Fradera, A. Saumell i J. Claret, tot i que les mancances únicament són atribuïbles a l'autor.

Introducció

El professor Josep M. Fradera ja fa temps que em va formular una pregunta que no em resulta gens fàcil de respondre: per què va fracassar el projecte polític i ideològic catalanista, progressista i modernitzador, impulsat per Valentí Almirall? De fet, el mateix Almirall assegurava que els seus plans polítics s'havien malmès amb la crisi del Centre Català, el 1887, i la posterior hegemonia dels partidaris d'un catalanisme polític d'orientació conservadora. Ara bé, l'activitat dels *federalcatalanistes* —tendència catalanista encapçalada per Almirall i partidària de transformar Espanya en una federació asimètrica que hauria de retornar l'autogovern a Catalunya i acceptar-ne la realitat diferenciada— va ser fonamental en el procés de construcció nacional catalana.

En les pàgines que vénen a continuació utilitzem la biografia d'Almirall per explicar els orígens del catalanisme polític, especialment del seu vessant progressista. L'autor de *Lo Catalanisme*, efectivament, va fracassar en l'intent de dirigir i controlar la politització del catalanisme a finals del segle XIX, però el seu llegat ideològic influí tant en els seus antics rivals, partidaris d'un catalanisme d'orientació romàntica i/o d'un regionalisme entre moderat i tradicionalista, com entre els afins a una opció catalanista més radical i progressista.

Breu esbós biogràfic

Valentí Almirall i Llozer va néixer el 8 de març de 1841 i va morir el 20 de juny de 1904 a Barcelona als seixanta-tres anys d'edat. Era l'hereu de Josep Almirall i Aliet, comerciant adroguer, i de Josepa Llozer i Cebrià, una de les filles del baró del Papiol. El periodista Melcior Font, el 1926, entrevistà alguns dels coetanis d'Almirall que encara recordaven que havia estat «baró del Papiol. Mai però, no va retreure aquest títol. Sembla que més aviat l'amagava». Eudald Canibell, un dels seus amics íntims, assegurava que, en més d'una ocasió, li havia explicat que l'avantpassat més antic que coneixia era un advocat manresà del segle XVI i des d'aquell moment en la seva família materna sempre s'hi trobaven advocats i clergues (cal tenir present que el darrer inquisidor de la ciutat de Barcelona, Josep Llozer, era oncle avi d'Almirall). En el seu cercle íntim d'amistats, afirmava que li agradava ser noble *per poder-se'n fotre*. La seva família gaudia d'una situació socioeconòmica benestant i, en l'àmbit polític i ideològic, possiblement estaven a prop del tradicionalisme carlí, si bé sense militar-hi obertament. Els darrers anys de la seva vida, heretà una fortuna considerable, tal com reflecteix el fet que llegués a la ciutat de Barcelona la mansió dels Llozer, valorada en unes 450.000 pessetes del 1904. En definitiva, Almirall coneixia perfectament els seus orígens familiars i reaccionà, conscientment, contra la seva classe social, atès que al llarg de la seva vida fou un liberal progressista força coherent amb la seva ideologia.¹

1. M. FONT, «La vida i l'obra de Valentí Almirall», *Anuari dels catalans*, Barcelona, Antoni López, 1926, 126-127 i 138; Diversos autors, «Castell del Papiol», *Els Castells Catalans*, Barcelona, Rafael

La bona situació socioeconòmica familiar i la capacitat d'aprenentatge li permeteren adquirir un volum de coneixements superior al de la mitjana dels seus coetanis. Era un poliglòt que dominava tant el grec i el llatí clàssics com el francès, l'anglès, l'italià i l'alemany. Tenia bons fonaments de matemàtiques, de dibuix artístic, en va estudiar a la Llotja de Barcelona, i de música, ja que va rebre classes del mestre de capella de la Mercè. La trajectòria estudiantil d'Almirall finalitzà el 1863 quan es llicencià en dret. El seu bagatge cultural es reflectí en els articles periodístics i en els llibres doctrinals. En l'àmbit cultural, participà en el moviment dels humoristes *xarons*, en la gènesi i en la consolidació del teatre modern i de la premsa escrita en català, en la introducció del positivisme i de l'evolucionisme a Catalunya i, possiblement, el seu projecte ideològic es trobava vinculat als orígens del moviment modernista català.²

Dalmau, 1967-1979, 452-458 i citen el treball de L. MONREAL i M. DE RIQUER, *Els Castells medievals de Catalunya*, 235, on s'assegura que la presència del castell era una de les més tètriques dels castells catalans. J. GARRIGA i MASSÓ, *Memòries d'un liberal catalanista (1871-1939)*, Barcelona, Ed. 62, 1987, 27; [F. MATHEU], «Valentí Almirall. Catalanisme», *Lectura Popular* 292, Barcelona, Il·lustració catalana, s.d., 290; J. FONTANA, «La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)», *Història de Catalunya*, vol. V, Barcelona, Ed. 62, 1988, 166-167; J. PICH i MITJANA, «Els orígens familiars de Valentí Almirall i Llozer», *Valentí Almirall i Llozer. Els primers anys (1841-1869) i la seva iniciació política*, treball d'iniciació a la recerca, IUHJVV-UPF, Barcelona, 1993, 61-92, i *Valentí Almirall i Llozer (1841-1904) i la gènesi del catalanisme polític*, tesi doctoral dirigida per J. TERMES, IUHJVV-UPF, Barcelona, 1999, 1422-1434.

2. De fet, la vida i obra d'Almirall va generar l'interès dels seus coetanis, tal com reflecteixen les aportacions d'[A. FELIU i CODINA o J. M. DE LASARTE?], «Valentín Almirall. Notícia sensacional», *El Diluvio*, Barcelona, 21 de juny de 1904; J. ROCA i ROCA, *Valentí Almirall. Apuntes Biográficos*, Barcelona, Mariano Galve, 1905; C. GOMIS, «Valentí Almirall (1841-1904)», *Cataluña* 1, 1 d'octubre de 1907, 4-6; D. MARTÍ i JULIÀ, *Per Catalunya*, Barcelona, 1913, XVI-XX del pròleg; E. MOLINÉ, «Lo moviment catalanista durant lo s. XIX», *Història de Catalunya*, Barcelona, 1922, 371-386; C. ROURE, «Valentín Almirall», *Recuerdos de mi larga vida*, tom II, Barcelona, Biblioteca de «El Diluvio», 1926, 133-150, i *Anys Enllà. Aplech de recordances dels temps juvenils*, Barcelona, Il·lustració Catalana, s.d., 27-32; [MATHEU], «Valentí Almirall. Catalanisme...»; FONT, «La vida i l'obra...», 124-145; J. MASSÓ i TORRENTS, *Cinquanta anys de vida literària (1883-1933)*, Barcelona, 1934, 15-16. Les principals aportacions contemporànies, entre d'altres, sobre l'activitat d'Almirall són les d'A. ROVIRA i VIRGILI, *Valentí Almirall*, Barcelona, Barcino, 1936, *Resum d'història del catalanisme*, Barcelona, Edicions la Magrana i Diputació de Barcelona, 1983, 31-50, i *Els Corrents ideològics de la Renaixença Catalana*, Barcelona, Barcino, 1966; À. CARMONA, *Dues Catalunyaes. Jocfloralescos i xarons*, Espelugues de Llobregat, Ariel, 1967, 169 i ss.; J. SOLÉ TURA, «El pensamiento político y la trayectoria de Valentín Almirall», *Revista Jurídica de Catalunya*, Barcelona, 1970, 341-343, o «Almirall: la burguesia ideal», *Catalanismo y Revolución burguesa*, Madrid, Edicusa, 1974, 105-120; E. VALENTÍ FIOU, *El primer modernismo literario catalán*, Barcelona, Ariel, 1973, 103 i ss.; J. J. TRIAS VEJARANO, *Almirall y los orígenes del catalanismo*, Madrid, Siglo XXI, 1975; J. PLA, «Valentí Almirall: un primer intent de catalanisme polític», *Francesc Cambó*, Barcelona, Destino, 1977, 15 i ss., i «El senyor Valentí Almirall», *Prosperitat i rauxa de Catalunya*, Obra Completa vol. XXXII, Barcelona, Destino, 1977, 201 i ss.; F. CAMBÓ, «Valentí Almirall i Lo Catalanisme», *Memòries polítiques (1876-1936)*, Alpha, Barcelona, 1981, vol. 1, 35; GARRIGA, *Memòries d'un liberal catalanista...*, 27-92; J. M. FIGUERES, *El Primer Congrés Catalanista i Valentí Almirall*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1985, *Valentí Almirall. Forjador del catalanisme polític*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1990, *El Diari Català plataforma d'exposició ideològica i d'activisme del catalanisme polític, 1879-1881*, vol. 3, tesi doctoral dirigida per F. BONAMUSA, Bellaterra, UAB, 1994, 13-14 i *El primer diari en Llengua Catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999; PICH, *Valentí Almirall i Llozer...*, i «Almirall i la crisi del Centre Català (1887-1888)», *Afers* 36, 2000, 479-496.

En l'àmbit polític, entre 1868 i 1881 milità en el Partit Republicà Democràtic Federal (PRDF) on era el principal dirigent dels federals *intransigents provincialistes* barcelonins, un grup minoritari dins del republicanisme federal de la capital comtal. Els partidaris d'aquesta tendència, durant el Sexenni i la Primera República, es vertebraven al voltant del club polític *dels Federalistes* o de *Sant Gaietà*, i del diari *El Estado Catalán*. Els federals *intransigents provincialistes* barcelonins no confiaven en la possibilitat d'organitzar una federació des de dalt, és a dir, per l'activitat de les Corts Constituents. En conseqüència, volien transformar el sistema polític i institucional espanyol, centralista i uniformitzador, en un de federal, descentralitzat i respectuós amb la diversitat cultural espanyola, amb una revolució federal des de *baix*, és a dir per la iniciativa de les classes populars, especialment, les de la perifèria de l'estat. Aquesta revolució, segons la seva terminologia, implicaria la *divisió de la sobirania* espanyola entre les regions històriques i el govern de la federació. En altres paraules, defensaven una divisió de les competències favorable als estats integrats en la federació. Ara bé, els principals dirigents del PRDF eren antics demòcrates com Estanislau Figueras, Emilio Castelar o el mateix Francesc Pi i Margall que no estaven disposats a posar en perill la unitat d'Espanya impulsant un procés d'organització federativa com el que defensaven els federals *intransigents* barcelonins.³

L'activisme polític d'Almirall, durant el Sexenni i la primera República, no li serví per aconseguir càrrecs públics de rellevància, tot i ser regidor i síndic de l'Ajuntament revolucionari de Barcelona el 1868, encapçalar la candidatura més votada a les eleccions municipals el 1870, ser nomenat per la Diputació barcelonina president de la Casa de la Caritat el 1871 i elegit novament regidor el 1873. La seva activitat se centrava fonamentalment en l'organització interna del republicanisme federal de Barcelona i en la concreció del projecte polític i ideològic del federalisme *intransigent provincialista* barceloní. Aquest grup es caracteritzava per un idealisme on les idees estaven per sobre de les persones, dogmàtic, atès que posaven el programa per sobre de qualsevol tàctica política, i, per tant, maximalista, tal com reflectia el seu lema «o tot o res». Tot plegat, feia que no acceptessin cap pacte que impliqués alguna minva del seu projecte polític i ideològic, plantejament que dificultava la concreció pràctica dels seus objectius polítics. Durant aquest període, Almirall començà a estudiar els sistemes politicoinstitucionals suïss i nord-americà perquè estava convençut que aquests, sempre que fossin prèviament adaptats a les característiques específiques de la societat espanyola en general i la catalana en particular, podien ajudar a establir els objectius dels federals espanyols.⁴

3. C. PÉREZ ROLDÁN, *El Partido Republicano Federal 1868-1874*, Madrid, Endymion, 2001.

4. PICH, *Valentí Almirall i Llozer...*, 161-500.

El fracàs del Sexenni i de la Primera República implicà un important canvi de mentalitats, ja que molts intel·lectuals progressistes, com el mateix Almirall, culpaven l'idealisme romàntic de la desfeta republicana. Aquests intel·lectuals es van deixar seduir per les tesis positivoevolucionistes (integrades per l'evolucionisme biològic de Darwin, pel darwinisme social d'Haeckel, pel materialisme exacerbant de Büchner o per l'evolucionisme social de Spencer), considerades progressistes perquè defensaven el progrés autosostingut de la humanitat, el predomini de la diversitat per sobre de la uniformitat i pel seu explícit anticlericalisme. Almirall i els seus partidaris, en assumir aquestes doctrines, van començar a prescindir dels models polítics aplicables a tot Espanya per a centrar-se en la realitat catalana, és a dir, en un federalisme cada cop més catalanista. Així, el 1878 en *Los Escritos Catalanistas* afirmava que era catalanista perquè era progressista i estava convençut que l'autogovern de Catalunya podia contribuir al progrés general de la humanitat.⁵

Entre 1879 i 1881, Almirall fundà i dirigí el *Diari Català* amb l'objectiu de reorganitzar el republicanisme federal barceloní amb un projecte polític que seguís els criteris positivoevolucionistes i vinculat alhora al catalanisme literari de la Renaixença. En aquesta conjuntura, impulsà la convocatòria del Primer Congrés Catalanista (1880), una de les principals fites en l'evolució del catalanisme de l'àmbit cultural vers la seva politització. El director del *Diari Català* començà a argumentar que el sistema polític i institucional era més important que la forma de govern d'un estat, o dit d'una altra manera, que el federalisme era més important que el republicanisme. Aquest plantejament era inacceptable pels partidaris del *federalisme racionalista* defensat per Pi i Margall. L'autor de *Las Nacionalidades* tenia un discurs polític que no coincidia amb el projecte federal d'Almirall d'inspiració positivista i historicista. Les discrepàncies ideològiques, barrejades amb les pugnes per la direcció del PRDF barceloní, implicaren que el 1881, després de la visita propagandística de Pi i Margall a diverses localitats catalanes, Almirall i els *federalcatalanistes* es trobessin amb la disjuntiva d'acceptar la subsidiarietat del seus objectius polítics i ideològics a les tesis defensades pel principal dirigent del PRDF, postura adoptada posteriorment per Vallès i Ribot, o intentar polititzar el moviment catalanista.⁶

5. L. ARANGUREN, *Moral y Sociedad*, Madrid, Taurus, 1981, 137-148 i 164; D. NÚÑEZ, *La mentalidad positiva en España: Desarrollo y crisis*, Madrid, Tucar, 1975, 32-33 i 103; A. VIVES I TALAVERA, *Positivisme i evolucionisme a Catalunya*, tesi de llicenciatura, UB, 1987; P. GABRIEL, «Socialisme, lliurepensament i científicisme», *Història de la Cultura Catalana*, Barcelona, Ed. 62, 1994, 144-147; i J. MONÉS, «El darwinisme als Països Catalans» i P. ANGUERA, «L'anticlericalisme», P. ANGUERA (dir.), «La consolidació del món burgès 1860-1900», B. DE RIQUER, *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 7, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, 330-331, 349-351 i 677-693; PICH, *Valentí Almirall i Llozer...*, 677-693.

6. El pensament i l'evolució política de Pi i Margall han estat estudiats per A. ROVIRA i VIRGILI, «Pròleg», F. PI I MARGALL, *La Qüestió de Catalunya*, Barcelona, Altafulla, 1978; A. JUTGLAR, *Federalisme y revolución. Las ideas sociales de Pi y Margall*, Barcelona, Càtedra de Historia general de España 1966, *Pi y Margall y el federalismo español*, 2 vols., Madrid, Taurus, 1975-1976, i els pròlegs del mateix JUTGLAR «A modo de presentación», V. ALMIRALL, *España tal como es. La España de la*

El grup d'Almirall decidí impulsar la constitució del Centre Català (1882-1894), la primera associació política catalanista. Els fundadors d'aquesta entitat, fonamental en el procés de politització del moviment catalanista, eren majoritàriament *almirallians*, partidaris d'un catalanisme polític amb una base social interclassista, accidentalista en la forma de govern i ideològicament plural. El pluralisme ideològic possibilità que els *federalcatalanistes* defensessin un projecte liberal, progressista, modernitzador, regeneracionista, republicà i lliurepensador, que sorgia de l'evolució de les tesis defensades pels *federals intransigents provincialistes* barcelonins durant el Sexenni i la Primera República. El Centre Català impulsà la celebració del Segon Congrés Catalanista (1883), on aprovaren la desvinculació dels catalanistes de les forces polítiques d'àmbit estatal. Però quan el catalanisme començà a agafar volada fou com a resultat de la mobilització generada entorn del Memorial de Greuges (1885). A partir d'aquest moment i fins la crisi de la primera associació política catalanista (1887), Almirall arribà al seu zenit polític, ideològic i intel·lectual. Alguns catalanistes el van veure com una mena de Parnell català, el líder dels autonomistes irlandesos, tot i que a qui realment admirava era a Gladstone, el cap dels liberals anglesos.⁷

El primer intent de participació electoral del Centre Català, l'abril de 1886, va ser un rotund fracàs. De tota manera, Almirall ho compensà amb la publicació d'estudis de la importància de *L'Espagne telle qu'elle est*, una crítica duríssima contra la societat espanyola de la Restauració; de *La Confederación Suiza y la Unión Americana*, un llibre que el confirmava com un dels millors especialistes europeus en sistemes polítics i institucionals federals; i, finalment, de *Lo Catalanisme*, l'obra cabdal on formulava les principals tesis del catalanisme liberal, explicava les principals diferències entre Catalunya i la resta d'Espanya,

Restauración, Madrid, Seminarios y Ediciones, 1972, 20-28 i «Estudio preliminar a la presente edición», V. ALMIRALL, *España tal como es*, Barcelona, Anthropos, 1983, 37-44; I. MOLAS, «Prólogo», *Ideario de Pi i Margall*, Barcelona, Península, 1966, «Francesc Pi i Margall: democràcia i federalisme», edició a cura d'A. BALCELLS, *El pensament polític català del segle XVIII a mitjan segle XX*, Barcelona, Ed. 62, 1988; J. J. TRIAS VEJARANO, «Estudio preliminar», *Pensamiento Social*, Madrid, Ciencia Nueva, 1968; M. CAMINAL, «Francisco Pi y Margall», J. ANTÓN i M. CAMINAL (coords.): *Pensamiento político en la España Contemporánea, 1800-1950*, Barcelona, Teide, 1992, 245-284. Entre els estudis sobre el republicanisme federal català als inicis de la Restauració són interessants les aportacions de P. GABRIEL, «Insurrección y Política. El Republicanismo ochocentista en Cataluña», N. TOWNSON (ed.), *El republicanismo en España (1830-1977)*, Madrid, Alianza, 1994, 363-365, i «El republicanismo militante en Cataluña en la primera etapa de la Restauración», J. A. PIQUERAS i M. CHUST (comps.), *Republicanos y Repúblicas en España*, Madrid, Alianza Universidad, 1996, 163-183. Per a una explicació més extensa sobre l'evolució del pensament d'Almirall, la ruptura del *Diari Català*, el Primer Congrés Catalanista i la ruptura d'Almirall i Pi i Margall a Pich, *Valentí Almirall i Llozer...*, 677-916.

7. M. C. ILLA i MUNNÉ, «Cronologia dels debats», *El Segon Congrés Catalanista. Un Congrés tncabat 1883-1983*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1983; J. NADAL i altres, *El memorial de Greuges i el catalanisme polític*, Barcelona, La Magrana-Institut Municipal d'Història, 1986; J. A. GONZÁLEZ CASANOVA, «Estudi introductor», *Textos Jurídics Catalans*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1990, XI-XII, XXIV-XXVIII i XXXI; J. LLORENS i VILA, *La Unió Catalanista i els orígens del catalanisme polític*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, 50-57; Pich, *Valentí Almirall i Llozer...*, 917-1348.

identificada amb Castella, i defensava la necessitat de substituir el sistema centralista i uniformitzador espanyol per un nou sistema polític i institucional descentralitzat que possibilités la modernització regeneradora de Catalunya i d'Espanya. Els seus plantejaments polítics i ideològics, possiblement, eren massa ambiciosos i progressistes per a la majoria dels catalanistes i, en conseqüència, el projecte que encapçalava es diluï després de l'escissió del Centre Català.⁸

Lo catalanisme. «Motius que'l legitiman, fonaments científichs y solucions pràcticas»

Després de l'èxit del *Memorial de Greuges* i del ressò de *L'Espagne telle qu'elle est*, Almirall volia escriure un llibre de teoria política catalanista que consolidés el seu lideratge i impulsés la definitiva politització del catalanisme; un projecte que decidí dur a terme quan l'elegiren president dels Jocs Florals de 1886, com a reconeixement a la seva intervenció en la redacció del *Memorial de Greuges*. Era conscient del ressò del certamen poètic barceloní entre el sector catalanista més crític amb el seu lideratge i amb el projecte polític que encapçalava. Per tant, va aprofitar aquesta circumstància per escriure *Lo Catalanisme*, on desenvolupà les tesis apuntades en els seus escrits polítics i ideològics anteriors (especialment en el *Memorial de Greuges*, en les *Cartes a mon estimat amic C*, en *La Confederación Suiza y la Unión Americana*, i en *L'Espagne telle qu'elle est*). Malgrat la rapidesa amb què va ser redactat, *Lo Catalanisme* és un llibre cabdal per al moviment catalanista, perquè hi formulà els principals objectius del catalanisme liberal amb finalitats modernitzadores i regeneracionistes.⁹

Lo Catalanisme va ser un èxit fulgurant entre els catalanistes de gairebé totes les tendències, fins al punt que es transformà en una mena d'*evangeli*, fins i tot entre els crítics amb el projecte d'Almirall. Així doncs, Francesc Pelagi Briz, catalanista de tendència conservadora i «jocfloralesc», afirmava que *Lo Catalanisme* reflectia les doctrines «de la nostra salvació, y tot català que estimi sa terra deu estimarlo ab tota fé y ab tota l'anima, perque ell es quelcom més que un llibre, es la veu de la pàtria que s'alsa vigorosa y clara á reclamar una germanor y uns drets que se li han negat per espay de dos segles, y als quals ella no vol renunciar, perque son lo tresor del seu passat y la vida del seu pervenir». L'únic defecte que hi trobava era l'extensió i l'erudició del

8. PICH, *Valentí Almirall i Llozer...*, 917-1348, i «Almirall i la crisi del Centre Català...», 479-496.

9. V. ALMIRALL, «Discurs de don... actual president dels Jochs Florals», *La Il·lustració Catalana* 140, 15 de maig de 1886, 227 i 230, en un discurs on defensava la necessitat dels catalanistes de ser lliures. V. ALMIRALL, *Lo Catalanisme*, Alta Fulla, Barcelona, 1978, 5-8; ROVIRA, *Valentí Almirall...*, 34-35; J. RUIZ, «Memòria llegida per lo Secretari...», *Bulletí del Centre Català* 2, segona època, 21 d'octubre de 1886, 16-19; M. FOLGUERA I DURAN, *Una Flama. De la meua vida*, text mecanografiat, còpia a l'AHS, l'original es troba a l'Arxiu de l'Abadia de Montserrat, 142.

llenguatge. En conseqüència, un dels principals dirigents del sector erudit de la Renaixença aconsellava Almirall que alleugerís el seu llibre de la mateixa manera que «la església, de la Bíblia'n va fer la doctrina», perquè d'aquesta manera *Lo Catalanisme* es difongués entre les classes populars.¹⁰

El crític literari Josep Yxart no compartia el projecte polític i ideològic dels *federalcatalanistes*, però afirmava que *Lo Catalanisme* era un llibre «notable por el caudal propio y nuevo de su doctrina y por la profundidad y trascendencia de los juicios que libra á la discusión de los estadistas [...]». Si su defecto capital es, como tenemos dicho, la generalización, su conjunto se ofrece como el primer tratado importante y vasto del regionalismo positivista en España». El també crític literari d'orientació conservadora Joan Sardà, parent i amic de l'anterior, explicava que Almirall era un home polèmic, tot i que tothom, tant els amics com els enemics, reconeixien que sobresortia per la seva intel·ligència, coneixements i tenacitat, tal com demostrà, primer, en les campanyes periodístiques des de la premsa política republicanofederal i, posteriorment, amb els seus llibres, especialment *Lo Catalanisme*. Les seves virtuts com a polític eren innegables, atès que era un gran polemista, un ideòleg amb facilitat d'expressió, de conceptualització i amb el mèrit de no desdir-se. Però, el seu caràcter independent, la seva manca de flexibilitat i la seva concepció de la lògica portada fins a les últimes conseqüències impediren que els projectes polítics que encapçalava es consolidessin. Sardà afirmava que si Catalunya fos Irlanda, Almirall no seria ni un O'Connell, ni un Parnell, però organitzaria els nacionalistes irlandesos, els donaria un programa polític i raons per defensar-lo, «tota la feyna feta [però] potser quan Parnell pactés ab Gladstone, ell lo deixaria y s'en aniria á la oposició, perquè Parnell hauria transigit; però Parnell l'hauria fet ell y á ell se deuría la autonomia de Irlanda».¹¹

L'èxit de *Lo Catalanisme* generà la reacció dels catalanistes partidaris de vincular el catalanisme amb el catolicisme com Torras i Bages, dels regionalistes conservadors com Mañé i Flaquer i dels centralistes com Núñez de Arce. El futur bisbe de Vic inicià la seva rèplica al llibre d'Almirall amb una sèrie d'articles a *La Veu del Montserrat* el 1886, que el 1892 donaren lloc a la publicació de *La Tradició Catalana*. El seu objectiu era formular un *regionalisme tradicionalista* que evités que la *Renaixença* fos controlada per «las sectarias fuerzas de la civilización moderna», especialment, el liberalisme, la democràcia i el socialisme. S'oposava al catalanisme liberal i laic d'Almirall perquè, des de la seva perspectiva, era un perill per la tasca de «seminació» duta a terme per l'Església catalana a través dels *catalanistes catòlics* dirigits per Collell. Valentí

10. F. PELAGI BRIZ, *Quatre paraules sobre el llibre de D. V. Almirall «Lo Catalanisme»*, Barcelona, Víctor Berdós i Feliu, 1886.

11. J. SARDÀ, «Don Valentí Almirall», *La Il·lustració Catalana*, 140, 15 de maig de 1886, 227; J. YXART, «Lo Catalanisme. Motius que'l llegendan, fonaments científics y solucions pràcticas», *El año pasado*, Barcelona, Daniel Cortezo, 1887, 44-58.

i Fiol afirma que Torras i Bages vindria a ser l'antitesi d'Almirall, ja que si pel segon l'important en l'art, en la literatura o en la societat catalana era que fossin moderns, pel primer el realment fonamental seria que fossin catòlics.¹²

Entre 1885 i 1887, semblava que el principal dirigent dels *federalcatalanistes* aconseguiria polititzar el moviment catalanista amb el suport, fins i tot, dels *catalanistes catòlics*. Aquests, encapçalats pel director de *La Veu del Montserrat*, el canonge Jaume Collell, començaven a col·laborar amb Almirall al Centre Català. Però Torras i Bages comentà al seu amic Collell, en una carta privada del 6 de desembre de 1886, que havia llegit l'*Almanac de la Campana de Gràcia* i

«m'ha deixat aplanat. No perquè jo deixés de figurarme que era una publicació no solament obscena, sinó impia y fins sectaria, que porta lo segell de la Bestia en la mateixa coberta [en referència a la utilització de simbologia republicana i francmaçona], més l'estranyesa dolorosa ha sigut veure los que no's desdenyaven en col·laborar en opuscol tan endiablats y anticristià essencialment, que no té ja lo tó de l'esperit vacilant, ni siquiera despullat de la fé, sinó l'accent de l'odi envers lo cristianisme. Allí hi ha l'Almirall, lo Ubach y Vinyeta, entre altres que no em recordo, y al veure tal cosa un diu: *Non sunt de genere illorum per quos salus facta est in Israel*».¹³

L'historiador Ernest Moliné i Brasés, un dels joves que participà en l'escissió del Centre Català i en la constitució de la Lliga de Catalunya, assegurava que *Lo Catalanisme* era «lo primer y fins avuy més complert tractat polític del Catalanisme». Enric Prat de la Riba reconeixia que era un llibre que «en caure a les mans de la generació més jove ens va obrir els ulls». Miquel dels Sants Oliver afirmava que amb la publicació de *Lo Catalanisme* va fer la «seva aparició plenària la doctrina catalanista, o almenys una doctrina catalanista que ningú abans d'ell no s'hauria atrevit a formular després de vint-i-cinc anys de Jocs

12. Fiol, *El primer modernismo...*, 244-248.

13. J. TORRAS I BAGES, *La Tradició Catalana*, Ed. 62, Barcelona, 1981; J. MANÉ I FLAQUER, *El Regionalismo*, 2a ed., Barcelona, Impremta barcelonesa, 1887; i G. NÚÑEZ DE ARCE, *Discurso leído por el Excmo. señor... el día 8 de noviembre de 1886 en el Ateneo científico y literario de Madrid con motivo de la apertura de sus cátedras*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra, 1886. Fiol, *El primer modernismo...*, 244-248. Les tesis d'aquest són assumides per C. MARTÍ, «Torras i Bages un antítipus ètico-històric del sistema de la Restauració», BALCELLS (ed.), *El Pensament polític Català...*, 159-177; per M. RAMISA, *Els orígens del Catalanisme Conservador i La Veu del Montserrat*, Vic, Eumo, 1988, 96-97; i per J. BONET I BALTA, *L'Església catalana de la Il·lustració a la Renaixença*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984, 702-704 i 714-717. En canvi, J. JUNYENT I RAFART, «De la gran dignitat de l'acostament entre Jaume Collell i Valentí Almirall en 1882-1885», *Revista de Teleologia de Catalunya* 17, 1992, 215-256, diferencia el catalanisme de Collell dels plantejaments regionalistes de Torras i Bages. M. dels Sants OLIVER, «A propòsit de l'Almirall» (1911), Barcelona, Selecta, 1948, 470-484; FONT, «La vida i l'obra...», 186-187; I. MOLAS, «El liberalisme de Valentí Almirall», *L'Avenç* 92, Barcelona, abril de 1986, 11-22; i J. FIGUEROLA, *El Bisbe Morgades i la formació de l'església catalana contemporània*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

Florals». Finalment, Antoni Rovira i Virgili qualificava *Lo Catalanisme* com «llibre d'or», perquè dotava el moviment catalanista d'una base científica, doctrinal i racional, nodria amb idees l'esperit de Catalunya i traçava «el primer pla polític de la Catalunya moderna», tot i reconèixer que la terminologia encara era regionalista, però obria el camp al nacionalisme català. De fet, Almirall utilitzava la terminologia de la seva època, atès que els primers moviments nacionalistes europeus, com l'irlandès o l'hongarès, eren coneguts com *autonomistes* o *regionalistes*.¹⁴

Entre la historiografia recent, Horst Hina remarca el caràcter racial del discurs polític d'Almirall en *Lo Catalanisme*, on formula un corpus polític i doctrinal catalanista que, per primera vegada, prescindia dels arguments sentimentalistes del catalanisme romàntic i els substituïa per principis «científichs y solucions pràcticas». Almirall, sota la influència de les tesis positivistes, intentava establir els arquetipus del poble català i del castellà amb la finalitat de justificar la iniciativa catalana en la modernització regeneradora d'Espanya, però l'esforç d'identificació de les característiques pròpies dels catalans «*se convierte en una teorización sobre la raza, que en el adversario sólo puede ver un inferior*»; unes teories que, segons Hina, van suposar un «*momento peligrosamente irracional dentro del catalanismo*». Antoni Jutglar argumentava que *Lo Catalanisme* és un llibre de «*carácter eminentemente federalista*», on es pot constatar que el *particularisme* d'Almirall no s'aparta substancialment del federalisme *pimargallià*. De fet, el federalisme impulsat per Almirall sí que tenia diferències fonamentals amb el projecte polític defensat per l'autor de *Las Nacionalidades*. El principal dirigent del Centre Català estava influït per les tesis positivoevolucionistes i aquestes introduïren valors positius en el seu projecte polític i ideològic com l'esperit científic, el pragmatisme o la lluita per la diversitat, però també implicaven una *torna* negativa, ja que els positivistes assumien uns plantejaments racials que no haurien de ser utilitzats per desvirtuar el conjunt del projecte polític *federalcatalanista*.¹⁵

En canvi, Joan-Lluís Marfany pensa que les tesis defensades per Almirall en *Lo Catalanisme* demostren que era partidari d'un nacionalisme «si fa no fa tan conservador» com el de Prat de la Riba. Fins i tot, assegura que el principal dirigent del Centre Català criticava la ideologia federalista des dels «pressupòsits d'un conservadorisme ple de menyspreu i odi de classe» i afirma que «si Borja de Riquer o qui sigui pensa que els orígens almirallians del nacionalisme català en garanteixen el caràcter democràtic i progressista, potser

14. AULESTIA I MOLINÉ, «Lo moviment catalanista durant lo s. XIX...», 371-386; GARRIGA, *Memòries d'un liberal catalanista...*, 72 i 82; OLIVER, «A propòsit de l'Almirall...», 470-484; ROVIRA, *Valentí Almirall...*, 35-36, i 49, i *Resum d'història del catalanisme...*, 48-49.

15. HORST HINA, *Cataluña y Castilla en el debate cultural 1714-1939*, Barcelona, Península, 170-175; JUTGLAR, «A modo de presentación», i «Estudio preliminar», ALMIRALL, *España tal como es...*, 10-11 i 27-29, i 44-45; M. LLORENS, biografies, J. VICENS VIVES, *Industrials i polítics*, Barcelona, Teide, 1958, 409-413; LLORENS, *La Unió Catalanista i els orígens...*, 180-187; i PICH, *Valentí Almirall i Llozer...*, 1137-1165.

que hi torni a pensar una mica més». Marfany, en *La cultura del catalanisme*, on estudia els orígens del nacionalisme català, s'oblida de l'activitat d'Almirall, del Centre Català i del moviment modernista en la politització del catalanisme i, possiblement, per aquest motiu va escriure el seu article sobre Almirall i *Lo Catalanisme*. Tanmateix, la lectura de l'obra cabdal d'Almirall li serveix per a reafirmar-se en la seva tesi que en el moviment catalanista no hi va haver cap tendència progressista, modernitzadora, regeneracionista, laica, federal i democràtica. Almirall, un dels principals dirigents del republicanisme federalista *intransigent* barceloní durant el Sexenni i la Primera República, s'hauria transformat en un conservador antiliberal que fins i tot defensava les tesis corporativistes, en el període en què encapçalava el Centre Català.¹⁶ Ara bé, l'evolució ideològica dels *federalcatalanistes* en general i d'Almirall en particular s'explica pel fracàs de la Primera República i pel fet que el canovisme polític havia posat de manifest totes les limitacions del sistema polític parlamentari. Per tant, els catalanistes, tant els progressistes com els conservadors, cercaren alternatives polítiques al parlamentarisme que fossin més justes i menys manipulables pels polítics professionals.

L'apriorisme porta Marfany a intentar demostrar que el discurs d'Almirall era antiliberal, antiparlamentari i conservador. Únicament una anàlisi *presentista* pot explicar que Almirall tenia «odi de classe» vers els federals, afirmació que no pot justificar-se ni per la trajectòria política, ni ideològica, ni tan sols vital de l'autor de *Lo Catalanisme*. Aquest, en el període final de la seva vida, s'oposà a vincular el seu discurs polític i ideològic amb el de la Lliga Regionalista, mentre donava suport al republicanisme català que intentava recuperar el discurs *federalcatalanista* després de la crisi de 1898. També podríem recordar, com a simple anècdota, que el principal dirigent del Centre Català es casà, en *articulo mortis*, amb la seva companya sentimental d'orígens humils i procedència andalusa o que en els seus cercles íntims afirmava que en el món modern

«els mitjans de transport i de comunicació fan impossible la vida aïllada dels petits Estats, i el món camina cap a la formació de grans conjunts continentals. Les grans reformes econòmiques transformaran l'estructura social acabant amb les classes, i destruiran la burgesia i el proletariat, igual com va acabar-se amb la classe noble i la plebea».¹⁷

16. J. L. MARFANY, «Valentí Almirall i els orígens del nacionalisme català», *L'Avenç* 204, juny 1996, 20-24, i *La cultura del catalanisme*, Barcelona, Empúries, 1995. És interessant la rèplica de D. MARTÍNEZ FIOU, «Valentí Almirall: Medievalisme, parlamentarisme i corporativisme», *L'Avenç* 211, febrer 1997, 6-9.

17. J. PICH, *El Centre Català. La primera associació política catalanista (1882-1894)*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2002, 165-166; V. ALMIRALL, «Pròleg», *El Catalanismo*, Barcelona, Impremta de La Campana i L'Esquella, 1902; el pròleg de ROVIRA a PI i MARGALL, *La Qüestió de Catalunya...*, XXX-XXXI; FONT, «La vida i l'obra...»; GARRIGA, *Memòries d'un liberal catalanista...*, 23-24.

En conseqüència, potser caldria, segons les paraules del mateix Marfany, que amb relació al conservadorisme antiliberal d'Almirall formulat en *Lo Catalanisme* hi tornés a pensar una mica més.

El fracàs del projecte polític impulsat pel Centre Català

El discurs polític d'Almirall evolucionà d'un republicanisme federal, demòcrata, radical i lliurepensador a un catalanisme fonamentat en la idea que era més important la transformació d'Espanya en una federació, que aconseguir una república democràtica però centralitzada. No renunciava a les premisses essencials del republicanisme federal que havia defensat durant la seva joventut, tot i supeditar-les al convenciment que el catalanisme polític hauria de ser accidentalista en la forma de govern —els catalanistes haurien de prescindir de la forma de govern de l'estat (republicana o monàrquica) per centrar-se en la defensa dels interessos de Catalunya—, socialment interclassista i ideològicament plural. Almirall promogué un moviment catalanista per aplegar republicans i monàrquics, liberals i tradicionalistes, progressistes i conservadors, lliurepensadors i catòlics, obrers i empresaris, amb l'objectiu d'intentar recuperar l'autogovern català. Era molt difícil que els interessos de grups socials i ideològics tan contraposats coincidissin, tot i que, durant un breu període (1885-1887) va semblar que ho aconseguiria.¹⁸

L'etapa predominant d'Almirall en el moviment catalanista, però, va ser breu perquè el seu projecte polític i ideològic havia d'enfrontar-se al refús, més o menys intens, de totes les opcions polítiques espanyoles del període, tant dels partidaris del sistema centralista (des dels republicans possibilistes fins als conservadors de Cánovas), com dels defensors de la descentralització de l'estat que impulsaven projectes d'àmbit espanyol (és a dir els federals i els carlins). Els partits centralistes utilitzaren els ressorts del poder per desprestigiar-lo, especialment a través de la premsa. Aquestes campanyes, l'existència de diferents tendències internes dins del Centre Català i l'oposició dels grans burgesos catalans —com Eusebi Güell, Antonio López o Manuel Girona— al projecte polític encapçalat per Almirall, conjuntament amb l'inici de la seva davallada física, minaren el seu lideratge i el predomini dels federalcatalanistes sobre el catalanisme en vies de politització. Els crítics amb el seu lideratge i amb el projecte polític federalcatalanista començaren a organitzar-se al voltant de l'excarlí Ferran Alsina.

Aquest era un enemic temible per la seva capacitat d'oratória i de treball i, especialment, pels suports que podia aplegar al seu voltant, ja que era un dels anomenats «borsistes» (és a dir dels empresaris integrats en el Centre Català). Era soci d'Eusebi Güell i comptava amb les simpaties del grup que es vertebrava entorn del diari *La Renaixensa*, la dels membres de la sucursal del Centre

18. PICH, *Valentí Almirall i Llozer...*, 920-1066.

Català de Sabadell i la dels dirigents del Centre Escolar Catalanista que eren una mena de joventuts del Centre Català. Per tant, podia plantejar una alternativa seriosa a l'hegemonia d'Almirall i els federalcatalanistes, tant en la direcció com en l'orientació ideològica del moviment catalanista. Els crítics amb la direcció d'Almirall afirmaven que la disputa no s'inicià per motius ideològics sinó pel seu mal caràcter quan, de fet, el que pretenien era que el moviment catalanista i/o regionalista tingués un ideari de tarannà més conservador, vinculat al catolicisme i, en alguns casos, fins i tot a la defensa de la monarquia. En definitiva, el principal problema del projecte polític d'Almirall i els *federal-catalanistes* era que resultava massa catalanista per als republicans i massa republicà per a bona part dels catalanistes.¹⁹

Els crítics, vertebrats entorn d'Alsina, volien un catalanisme polític fonamentat en un ideari interclassista, corporativista, conservador i influït pel tradicionalisme. Però els *almirallians* no estaven disposats a moderar més el seu projecte polític, ni acceptaven que un excarlí —Alsina havia participat activament en la tercera guerra Carlina a les ordres de Savalls— pogués dirigir la principal plataforma del catalanisme polític. Les disputes culminaren amb l'escissió del Centre Català i amb la constitució per part dels dissidents d'una nova associació política catalanista, la Lliga de Catalunya. Almirall inicià una campanya periodística contra l'associació política fundada pels escindits i l'Exposició Universal de Barcelona des de *La Veu del Centre Català*. Les crítiques contra el certamen barceloní, que comptava amb el suport dels dissidents del Centre Català, estaven basades en la previsió de deutes, la manca d'infraestructures i la poca rellevància de l'esdeveniment en comparació amb els certàmens d'aquell tipus que ja s'havien celebrat fins aquell moment. Totes les crítiques d'Almirall contra l'Exposició estaven fonamentades, però la major part de la societat barcelonina considerà que aquesta havia estat un veritable èxit perquè havia impulsat la transformació urbanística de la Ciutat Comtal i per les visites il·lustres que havien donat notorietat a la ciutat. Els resultats de les crítiques no van ser els desitjats i Almirall pràcticament abandonà l'activitat política. L'autor de *Lo Catalanisme* passà de ser el dirigent gairebé indiscutible dels catalanistes, el 1886, a la decadència física i política al cap de poc menys de dos anys. Els antics dissidents de la primera associació catalanista, a través de la Lliga de Catalunya (1887), aconseguiren gradualment l'hegemonia del moviment catalanista d'orientació política, alhora que impulsaven la constitució de la Unió Catalanista (1891), una plataforma que inicialment pretenia unir totes les associacions catalanistes, excepte el Centre Català.²⁰

19. PICH, *Valentí Almirall i Llozer...*, 1067-1349, i «Almirall i la crisi del Centre Català...», 479-496.

20. ROURE, *Memòries de Conrad Roure. Recuerdos de mi larga vida. La Restauració dels Borbons (II)*, edició a cura de J. PICH, tom IX, Vic, Eumo-IUHJV, 1999, 70-141; PICH, *Valentí Almirall i Llozer...*, 1291-1307; FOLGUERA, *Una Flama...*, 155; ROVIRA, *Resum d'Història del catalanisme...*, 49; FONT, «La vida i l'obra...», 169; J. YXART, *El año pasado. Letras y artes en Barcelona*, Barcelona, Librería Española de López, 1889, 164-169 i 283; N. OLLER, *Memòries literàries. Història dels meus llibres*, Barcelona, Aedos, 1962, 105 i 111; J. M. GARRUT, *L'Exposició Universal de Barcelona de 1888*, Barcelona,

El 1891 el moviment catalanista estava en crisi. El regionalista reusenc Bernat Torroja, un dels col·laboradors habitual de la revista la *España Regional*, reconeixia que el moviment *autonomista* català es trobava dividit en tres tendències enfrontades. La primera agrupava els *catalanistes intransigents* que aspirarien «*á la completa reivindicación de su autonomía, de una vez y sin graduaciones*», identificats amb la Lliga de Catalunya. La segona reunia els partidaris d'un *catalanisme gradualista i pacifista* que pretenien utilitzar la legalitat vigent per impulsar les seves reivindicacions, però «*sin inteligencia alguna con los actuales partidos políticos en que está fraccionada la nación*», possiblement es referia al Centre Català. Finalment, la tercera aplegava els regionalistes que volien integrar-se en el sistema electoral «*concediendo ó aceptando apoyo de elementos afines, cuando no se cuente con bastantes fuerzas propias para prometerse favorable resultado, sin abdicar por ello lo más mínimo en los principios que se defienden*», és a dir, el grup de *La España Regional* (que paradoxalment establí una aliança electoral amb el partit més centralista, els conservadors de Cánovas del Castillo).

Torroja, cap dels regionalistes reusencs i anteriorment un dels homes forts del Partit Conservador a Catalunya, afirmava que les divisions en el moviment catalanista no eren ideològiques, sinó d'enveja i demanava a «*los queridos amigos Almirall [que indirectament dirigia el Centre Català], Pella [que encapçalava el grup de La España Regional] y Alsina [que des de l'ombra controlava la Lliga de Catalunya], rogándoles den olvido ofensas recibidas de personas que tuvieron por amigas*». En definitiva, defensava que els regionalistes catalans cerquessin la manera d'unir el Centre Català i la Lliga de Catalunya per lluitar conjuntament amb els partidaris de la revista *La España Regional* en «*propagar la buena nueva, y llevar á todos los hogares las ideas salvadoras de patrio amor*».²¹ En tot cas, cal tenir present que *La España Regional* aplegava un grup molt minoritari que negava la pluralitat ideològica del *regionalisme* (defensada pels *federalcatalanistes*), atès que pretenien que aquest tingués un ideari antiliberal basat en la defensa del sistema monàrquic, els valors tradicionals i la confessionalitat catòlica de l'Estat. Fins al punt de renunciar a ser identificats com a catalanistes, perquè pretenien impulsar un projecte regional per al conjunt de l'Estat espanyol i, per tant, es consideraven *espanyolistes*. Els principals impulsors

Ajuntament de Barcelona, 1976; J. CASTELLANOS, *Raimon Casellas i la formació del modernisme*, Barcelona, Curial, 1983, 28-30; J. M. AINAUD DE LASARTE i altres, *L'Exposició del 88 i el nacionalisme català. En el centenari de l'Exposició Universal de Barcelona (1888-1988)*, Barcelona, Nadala de la Fundació Jaume I, 1988; R. GRAU I FERNÁNDEZ, *Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari, Barcelona, L'Avenc, 1988; J. CASASSAS, Intel·lectuals, professionals i polítics a la Catalunya contemporània (1850-1920)*, Barcelona, Els llibres de la frontera, 1989, 70-80, «La Exposición Universal de Barcelona de 1888. Notas para un estudio de historia cultural», *Haciendo historia (Homenaje al profesor C. Seco)*, Madrid, Universitats de Barcelona i de Madrid, 1989, 401-408, i *Entre Escil·la i Caribdis: el catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX*, Barcelona, La Magrana, 258-273; S. RIERA, (ed.), «La Exposición de 1888 i la Barcelona de fi de segle», *Quadern*, Ajuntament de Barcelona, 1988; PICH, «Almirall i la crisi del Centre Català...», 479-496; P. ANGUERA, *Literatura, pàtria i societat. Els intel·lectuals i la nació*, Vic, Eumo, 1999, 85.

21. B. TORROJA, «La Unión se impone», *La España Regional*, tom X, Barcelona, 1891, 193-198.

d'aquesta tendència, que anomenem *regionalespanyolisme*, eren F. Romaní i Puigdemgolas, director de *La España Regional*, i l'advocat i historiador J. Pella i Forgas.²²

Els diferents projectes polítics i ideològics autonomistes que pugnaven per l'hegemonia del moviment catalanista no resultaven compatibles. Les disputes entre el Centre Català, el grup que es vertebrava al voltant del diari i la revista *La Renaixensa* (impulsor de la Lliga de Catalunya i la Unió Catalanista), i els *regionalespanyolistes* organitzats entorn de la revista *La España Regional* accentuaren la crisi del moviment catalanista en vies de politització. El 1893 Jaume Brossa afirmava que el catalanisme semblava «un fill de pares desconeguts», tot i recordar que

«en alguns temps de prosperitat per la causa, l'Almirall semblava l'elegit de Déu per a portar els ramats catalanistes a la terra de promissió; però des de la desfeta del famós Centre Català, per generació espontània [han sorgit] diferents *leaders* que, tenint un grupet per al seu ús particular, aspiren a la suprema direcció del catalanisme».²³

El 1894 els antics dissidents arribaren a un cert compromís amb la direcció de la primera associació política catalanista perquè aquesta pogués integrar-se en la Unió Catalanista. El Centre Català, en hores baixes, aprovà la seva autodissolució per a poder refundar-se i integrar-se en la Unió Catalanista: una plataforma que agrupava a la major part de les associacions catalanistes, alhora que estava molt vinculada a la Lliga de Catalunya, tal com reflecteix el fet que compartissin la seu social fins al desembre de 1904. Durant l'etapa de predomini en el moviment catalanista dels antics dissidents del Centre Català, impulsaren dos escrits reivindicatius —el *Missatge a la Reina Regent* el 1888, i *Les Bases de Manresa* el 1892— i organitzaren dos instruments d'acció —la Lliga de Catalunya el 1887 i la Unió Catalanista el 1891.

En tot cas, la seva activitat era bàsicament propagandística, sense una voluntat d'implicació política sòlida. Ara bé, algunes tendències que s'aplegaven en la Unió Catalanista volien participar activament en la vida política de la Restauració i alguns grups catalanistes començaren a presentar-se a les eleccions municipals amb resultats positius des del 1893. Això no obstant, la politització del catalanisme es consolidà a principis del s. xx, de la mà d'un grup de joves de tarannà conservador, encapçalats per Prat de la Riba, que s'havien escindit de la Unió Catalanista, després de la crisi de 1898. De fet, el catalanisme plenament polititzat no sorgí d'una reacció espontània a la crisi colonial espanyola, sinó que els catalanistes preexistents aprofitaren el desencís de la societat catalana en general i de la burgesia en particular per a consolidar la politització del moviment.

22. J. PICH, «El regionalisme tradicionalista, monàrquic, catòlic i espanyolista. La revista *La España Regional*», *El Contemporani* 18, Sueca, 1999, 36-45.

23. Notícies breus, «Miscelànea», *La España Regional*, tom XIII i XIV, 1892 i 1893, Barcelona, 378-380, 281-282 i 476-477; PICH, «El regionalisme tradicionalista...», 36-45; i [J. BROSSA], «Revista general. El regionalisme d'en Mañé», *L'Avenc*, 15 i 31 de juliol de 1893, 220.

Tot i que aquesta no pot entendre's sense tenir present l'activitat política i ideològica d'Almirall i els seus partidaris al Centre Català i la dels que establiren una alternativa al seu projecte polític i ideològic, primer des de la Lliga de Catalunya i, més tard, des de la Unió Catalanista.²⁴

Durant els darrers anys de la seva vida, Almirall se sentia oblidat, abandonat i arraconat, tant pel catalanisme hegemònic com pel republicanisme federal català. Els seus problemes físics s'havien iniciat el 1887 amb un atac d'apoplexia que va superar prou bé, tot i veure's obligat a reduir la intensitat de les seves activitats. La debilitat de la seva salut, conjuntament amb el fracàs de les campanyes contra els catalanistes dissidents de la Lliga de Catalunya i l'Exposició Universal de Barcelona, així com la situació sociopolítica del període (entre 1892 i 1897 comencen els anys dels grans atemptats anarquistes a la capital comtal) van motivar que reduís considerablement la seva activitat política.

A principis de la dècada dels noranta del segle XIX, era plenament conscient que el seu projecte de politització del moviment catalanista havia fracassat, just quan podia començar a obtenir-ne resultats concrets. A més, possiblement sabia que físicament ja no tenia forces per encapçalar noves aventures polítiques. La mort de dos dels seus principals col·laboradors i amics, Rossend Arús el 1891 i Frederic Soler el 1895, augmentà el seu isolament. De fet, tant el principal dirigent dels francmaçons catalans com el principal impulsor del teatre català modern, l'anomenaren hereu de confiança dels seus béns. El llegat d'Arús li va permetre dur a terme una de les seves darreres contribucions a la capital catalana amb la construcció de la Biblioteca Arús (1895). Tot i que la gestió d'aquesta herència estigué envoltada de polèmica, fins al punt d'enfrontar-lo amb els seus antics companys del diari *El Diluvió* que donaren suport a un dels familiars d'Arús que no estava d'acord amb el repartiment de l'herència.²⁵ Esporàdicament, Almirall participà en actes politicoculturals, com la presidència de l'Ateneu Barcelonès durant el curs 1896-1897, publicà algun article a la premsa republicana o a la catalanista, i el 1898, després de la pèrdua de les restes de l'imperi colonial espanyol, tant els catalanistes com els republicans federals intentaren utilitzar el seu prestigi per impulsar els seus respectius projectes polítics i ideològics. En els darrers anys de la seva vida, Almirall tornava a estar més pròxim al republicanisme federal que al catalanisme de la Lliga Regionalista.²⁶

24. J. GALOFRÉ ILLAMOLA-SIMAL, *La Biblioteca Arús. Rossend Arús i Arderius (1845-1891) i la fundació de la Biblioteca (1893-1895)*, memòria de llicenciatura dirigida per E. Giralt, UB, 1975; i PICH, *Valentí Almirall i Llozer...*, 1402-1411.

25. ROVIRA, *Valentí Almirall...*, 54-56; FONT, «La vida i l'obra...», 187-189; GARRIGA, *Memòries d'un liberal catalanista...*, 82; PLA, «Valentí Almirall: un primer intent...», 30.

26. ALMIRALL, *El Catalanismo...*, 5-9; BIBLIOTECA PÚBLICA ARÚS, *Memoria Decenal 1895-1904*, Barcelona, Imp. Luís Tasso, 1904, 6-7; i els articles de M. C. ILLA i MUNNÉ, «La Biblioteca Pública Arús: Noranta anys», *Serra d'Or* 318, Barcelona, març de 1986, i «Biblioteca Pública Arús, de Barcelona», *Anabad* xxx, Barcelona, 1980; F. SOLDEVILA (dir.), *Un segle de vida catalana (1814-1930)*, Barcelona, Alcides, 1961, 2 vols., 636-637; FONT, «La vida i l'obra...», 187-188; CAMBÓ, *Memòries (1876-1936)...*, 34-35; ROVIRA, *Valentí Almirall...*, 57; J. LLORENS, *La Lliga de Catalunya i el Centre Escolar Catalanista. Dues associacions del primer catalanisme polític*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1996, 20-27; i GARRIGA, *Memòries d'un liberal catalanista...*, 81-82.

Els amics d'Almirall explicaven que la malaltia i l'isolament influïren en el seu caràcter. El pessimisme i la sensació de soledat s'incrementaren, ja que es creia «oblidat, abandonat, arraconat, molt més del que realment estava. Ell, [havia estat] el creador del catalanisme polític, el definidor de la doctrina catalanista, [en definitiva] l'organitzador del moviment patriòtic [català], es va trobar al marge de la política catalana, sense partit, sense periòdic, sense addictees, sense ambient».²⁷ Les principals associacions polítiques catalanistes de l'època, com la Lliga de Catalunya, el Centre Escolar Catalanista o la Unió Catalanista el veien com un adversari polític. Per tant, no buscaven ni el seu consell com a teòric ni la seva capacitat com a propagandista. Almirall tenia un caràcter fort, en les polèmiques acostumava a remarcar la seva rudesia, no havia estat generós ni indulgent amb els seus enemics i aquests no ho van ser amb ell. Els que van ser objecte de la seva ira sabien que el menyspreu era el que més el molestava i aquest «li va ser aplicat sota la forma de la conspiració del silenci». En definitiva, el període de davallada física, política i intel·lectual van ser anys d'amargura, atès que es plantejava el que hauria pogut ser i no era.²⁸

La decadència d'Almirall era inversament proporcional a l'increment de la seva fortuna personal pel cobrament de diverses herències. L'increment del seu patrimoni encara l'amargava més i explicava als seus amics que «ja he heretat prou. Em faria fàstic heretar més. Ja és massa tard. Si hagués heretat a temps n'hi havia prou per comprar homes i portar la República federal a Espanya [per la força]». Però la possessió d'un patrimoni considerable va fer que els darrers anys de la seva vida fossin molt plàcids i es dedicués a viatjar, llegir, fumar i menjar, fins que un nou atac d'apoplexia li va fer perdre la gana, llavors va dir als seus amics que «el dia que perdi el [gust] de fumar i el de llegir vull morir-me de seguida».²⁹ Els seus amics íntims asseguraven que un dels fets que més li dolia era no haver conegut el *cosmopolitisme* de París durant la seva joventut, ja que a la capital francesa s'adonà que l'ambient de Barcelona era encongit, petit i mesquí.³⁰

Aquesta opinió s'accentuà, durant els últims anys de la seva vida, quan la Lliga Regionalista aconseguí polititzar el moviment catalanista i organitzà un partit polític modern, però d'ideologia marcadament conservadora. Almirall no podia acceptar que el partit que encapçalava Prat de la Riba fos producte de les seves teories, ja que el veia com l'hereu dels seus rivals al Centre Català. Per tant, les victòries electorals dels *regionalistes* augmentaven la seva sensació de fracàs. Afirmava que no assumia tot el que havia escrit, ni li agradava el to d'alguna de les seves obres, tot i assegurar als amics que l'envoltaven que estava content de morir sense haver exercit gaires càrrecs públics, perquè

27. ROVIRA, *Valentí Almirall...*, 54-56.

28. FONT, «La vida i l'obra...», 187-189; GARRIGA, *Memòries d'un liberal catalanista...*, 82; PLA, «Valentí Almirall: un primer intent...», 30.

29. ROVIRA, *Valentí Almirall...*, 59.

30. FONT, «La vida i l'obra...», 188-189.

d'aquesta manera no se'l podia culpar de la situació decadent en què es trobaven Catalunya i Espanya. A mesura que s'aproximava el final de la seva existència assegurava que no li interessava res, que «tot s'acaba; sóc home a l'aigua» deia a tothora i a tothom. També estava molt preocupat per una possible impugnació del seu testament que afectés la seva companya sentimental, Rosalia Palma i Ortega, i la seva filla adoptiva, Àngela Ortega, que era neboda de la seva muller. Aquesta inquietud es reflectí en els sis testaments i en els tres codicils redactats per intentar garantir el respecte a la seva última voluntat. Fins i tot, va decidir casar-se (no existien els casaments civils) per evitar que el seu testament fos impugnat, però ho va fer *in articulo mortis*, és a dir, no va haver de passar per la vicaria perquè, en teoria, estava agonitzant, tot i que encara li quedaven gairebé set anys de vida.³¹

Durant aquesta etapa, Almirall deixava que alguns dels seus antics companys de lluites polítiques intentessin aprofitar el seu prestigi per afavorir els republicans o els autonomistes radicals. L'internacionalista Cels Gomis el va convèncer perquè el deixés traduir les seves obres al castellà, tot i que, finalment només traduí *El Catalanismo* el 1902. Almirall va escriure el pròleg on negava que les seves doctrines tinguessin res a veure amb el catalanisme de Lliga Regionalista, perquè, des de la seva perspectiva, aquesta formació política era l'última evolució del carlisme català, alhora que haurien aconseguit desvincular-lo de la resta del moviment tradicionalista espanyol i l'haurien transformat en un moviment pacífic. El seu amic i col·laborador Eudald Canibell assegurava que «la feblesa física el tornava malhumorat, descontent, i la convicció clara i ferma d'abans esdevenia sovint contradictòria. D'aquell pròleg no en quedà satisfet, després de publicat. Va penedir-se de tirar endavant l'edició de les seves obres, «ni completa ni seleccionada». En canvi, Josep Roca i Roca pensava que amb les seves crítiques a la Lliga Regionalista demostrava «aquell cop d'ull certer que fou una de les [seves] més privilegiades condicions».³²

El partit encapçalat per Prat de la Riba era l'opció catalanista hegemònica a principis del segle xx, però també existien grups de catalanistes minoritaris i radicals com *Catalunya Federal* o el *Club Autonomista Català* que volien impulsar un moviment catalanista ideològicament progressista i republicà. Aquests cercaren el suport del vell Almirall i van «voltar-lo altra vegada d'un ambient d'interès, de simpatia i d'admiració». Amb tot, els republicans barcelonins no estaven disposats a prescindir del patrimoni polític i ideològic de l'autor de *Lo Catalanisme*, i el convidaren a participar en els mítings de les eleccions provincials del març de 1903. Almirall no va assistir-hi per problemes de salut, però va escriure una carta on donava suport a la coalició republicana encapçalada per Ardid, Lerroux, Junoy i Eusebi Corominas. Cambó, en les seves memòries,

31. FONT, «La vida i l'obra...»; ROVIRA, *Valentí Almirall...*, 60; PICH, *Valentí Almirall i Llozer...*, 1397-1456.

32. ALMIRALL, *El Catalanismo...*, 5-9; FONT, «La vida i l'obra...», 188-189; P. DEL O. [J. ROCA I ROCA], «Valentí Almirall», *L'Esquella de la Torratxa*, Barcelona, 24 de juny de 1904, 402.

assegurava que, en la seva última intervenció política, Almirall va posar-se «al costat de Lerroux per combatre els catalanistes [...] els seus fills espirituals». De fet, no havia donat suport a Lerroux, sinó als republicanofederals catalans que havien organitzat una coalició de les diferents tendències republicanes barcelonines. A més, Almirall no acceptava que el *regionalisme* encapçalat per Prat de la Riba estigués vinculat amb el seu projecte polític i ideològic. En definitiva, com ha dit Rovira i Virgili, és probable que les crítiques contra la Lliga Regionalista fossin una reacció vers les tendències ideològiques que predominaven en el moviment catalanista, ja que «en el seu cor van esclatar les antipaties i els greuges que venien de lluny».³³

La disputa pel llegat polític i ideològic de Valentí Almirall

La mort d'Almirall inicià una disputa pel seu llegat polític i doctrinal. En la brega participaren una bona part de les opcions polítiques catalanes, especialment les catalanistes. Aquestes remarcaren els aspectes que més els interessaven de la seva activitat política i intel·lectual. Els defectes que havien impedit que el projecte polític i ideològic d'Almirall quallés, en vida, es transformaren en virtuts després de la seva mort i republicanofederals, republicans unitaris, la Lliga Regionalista, els *autonomistes* radicals, els modernistes, els catalanistes progressistes, els conservadors i, més tard, Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) i, fins i tot, la Confederació Nacional del Treball (CNT) lloaren la seva trajectòria política i vital. Tots plegats, intentaren presentar Almirall com un impulsor, ideòleg, pensador i/o precursor dels seus respectius projectes, la qual cosa posa de manifest la complexitat polifacètica del discurs polític i ideològic d'Almirall i els seus partidaris.

El Diluvió, diari proper a les tesis republicanofederals, recordava que Almirall era un «*hombre que consagró la mayor parte de su vida á defender la Federación, la Democracia y la República*», i evocava àmpliament la seva etapa com a dirigent del republicanisme federal barceloní. En canvi, explicava poca cosa del període en què impulsà la politització del catalanisme polític, atès que «*al llegar á este punto de nuestras notas necrológicas puede decirse que termina la vida política de Valentín Almirall para dar lugar á la del propio individuo, regionalista especialmente*», i recordaven que la ruptura d'Almirall amb el PRDF havia estat un «*golpe mortal* [per al republicanisme federal barceloní] *del que todavía no ha podido levantarse*».³⁴

Els republicans *possibilistes* també remembraven els anys de militància republicana d'Almirall i la importància d'aquest en el moviment *regionalista*. Josep Roca i Roca, director de *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*

33. FONT, «La vida i l'obra...», 188-189; CAMBÓ, «Valentí Almirall i *Lo Catalanisme*...», 34-35; i ROVIRA, *Valentí Almirall*..., 57-59.

34. [A. FELJU o J. M. LASARTE?], «Valentín Almirall. Noticia sensacional...», 4-12.

i antic rival polític d'Almirall en el PRDF, argumentava que no sabia si la Lliga Regionalista li faria el mateix que havien fet amb mossèn Jacint Verdaguer, és a dir, «que's desfassin en elogis pòstums, ara que no'l poden témer. En aquest cas més que un tribut a la justícia'l pagaran a la hipocresia. Quan vivia era ocasió de venerarlo, donantli la rahó y seguintlo. Y lluny de ferho aixís, el tingueren abandonat y més d'una vegada el vituperaren». *La Publicidad*, diari polític també vinculat al republicanisme *possibilista*, recordava la trajectòria política d'Almirall com a dirigent republicanofederal i assegurava que era l'impulsor del *catalanisme democràtic*, conjuntament amb Rossend Arús, tot i que «a pesar de sus energías y predicaciones el catalanismo del Sr. Almirall no ha dejado rastro», atès que el moviment polític que havia impulsat conjuntament amb el cap dels francmaçons catalans no tindria res a veure amb el catalanisme de la Lliga Regionalista. També explicaven que una llarga malaltia havia apartat Almirall de l'activitat política, però quan «por efecto de un sacudimiento era necesario conocer la opinión de los hombres respetables [...] la daba clara, precisa, terminante y causaba sensación profunda».³⁵

Els catalanistes radicals, que es vertebraven entorn de la revista *La Tralla* amb un discurs polític proper a les tesis independentistes, reivindicaren l'activitat política i ideològica d'Almirall. El presentaven com un «apostol de l'autonomisme català» que hauria estat un «atrevit revolucionari y un enamorat de la terra catalana». Des de la seva perspectiva, la mort d'Almirall mostrava els veritables orígens del moviment catalanista i demanaven

«als obrers de Catalunya, que's fixin com el nostre moviment te per mare la revolució, pero no la revolució falsa dels vividors d'ara, sino la revolució verdadera, ab armas a les mans y exposició de vidas y cabals. Dedicuemli tots al ilustre autonomista un record carinyós en poch a sos treballs en pro de la Autonomia del Estat Català».³⁶

El portaveu de la Unió Catalanista, *La Renaixença*, davant de la mort d'Almirall, publicà un article redactat per Manuel Folguera i Duran, on aquest reconeixia que Almirall era «un dels pocs que podia vanagloriar-se d'haver estat cap del moviment catalanista». Tot i que la seva mort com a *patriota català* s'hauria avançat en molts anys a la física, ja que

«el seu esperit caigué en l'*spleen* [la rancúnia], una de les malalties més anorreadores que es coneixen. Però en el sentit inmaterial no morí aleshores ni potser morirà mai, donat que l'obra d'Almirall fou tan sòlida y fecunda com la de pocs fills d'aquesta terra. Tant ho fou d'eficaç que ni ell mateix va poder destruir-se [...]. Aquell home de talent i gran alé, d'aparença humil, fins la grollera senzillesa [...] encarnació d'una eterna protesta contra tothom».³⁷

35. P. DEL O. [ROCA I ROCA], «Valentí Almirall...», 402; Notícies breus, *La Publicidad*, ed. nit i matí, 20, 21 i 22 de juny de 1904, 1 i 2.

36. Notícia breu, *La Tralla* 35, 23 de juny de 1904, 2.

37. M. FOLGUERA I DURAN, *La Renaixença*, 26 de juny de 1904, 9-12.

Els *modernistes* de *Juventut* també recolliren la notícia de la mort d'Almirall i explicaren que havia dedicat la seva vida a impulsar «la propaganda dels ideals autonomistas y al renaixement de la patria catalana, per quina llibertat va lluitar mentres son organisme tingué foras y... mentre sa clara inteligencia rahonà ab serenitat». Pompeu Gener, amic d'Almirall també des de les pàgines de *Juventut*, afirmava que Catalunya havia d'agrair-li la seva tasca, perquè *Lo Catalanisme* es transformaria amb el pas del temps en una de les «pedres fonamentals de la nacionalitat catalana». Gener pensava que era una llàstima que hagués escrit el pròleg de l'edició castellana de *Lo Catalanisme* per les seves crítiques al *regionalisme* conservador. En tot cas, l'hauria escrit instigat pels que l'envoltaven (possiblement es referia a Cels Gomis) i no ho hauria fet amb ple ús de les seves facultats intel·lectuals. L'autor de *La mort et le diable* relatava que, el 1882, es trobà amb Almirall a París i aquest li hauria explicat que la Primera República espanyola havia fracassat perquè

«anant, com anavam, ab els demés pobles d'Espanya, la cosa havia d'acabar aixís. Son gent que necessita amo y no sabien pas que ferne de la llibertat. No's sentian rassa apart y ab caràcter propi y energias sevas per fer grans cosas més o menos originals. No podian ésser autònoms. Catalunya encara qu'atrassada, se sent ab energias propias. Si no, mireu el seu renaixement literari y artístich, el seu creixement industrial, el caràcter propi de tot lo que fa. Consagremnos, donchs, a Catalunya. Ja darà fruyt la nostra tasca un dia o altra. Tendim á fundar una Catalunya lliberal, moderna, com las demés nacions europeas, pero seguint el seu caràcter e idiosincrasia, puig hi ha pasta per ferne un gran poble. Ja vindrà l'autonomia ab la perfecció y desenrotllo de la seva forsa propia».³⁸

En un primer moment, els regionalistes encapçalats per Prat de la Riba no van reivindicar el llegat polític i ideològic d'Almirall, sinó que ho van fer al cap d'uns mesos, quan l'Ajuntament de Barcelona inaugurà la *Galeria dels protectors de l'Ensenyament* amb els retrats de Francesc Martorell i Valentí Almirall. *La Veu de Catalunya* va aprofitar aquest acte per homenatjar la figura d'Almirall amb articles de Prat de la Riba, Eudald Canibell i Ròmul Quintana. El principal dirigent de la Lliga Regionalista, finalment, reconegué la importància del projecte polític i ideològic d'Almirall, però com a *precursor* del catalanisme de la Lliga Regionalista. Aquest hauria recollit «el nou ideal dels llavis dels poetes que el bressaven amorosament amb records i somnis; i emmollat al seu esperit positiu, va portar-lo al mig de les multituds atrafegades, al fort de les lluites humanes, convertint el sentiment en idea, el somni boirós en doctrina sistemàtica, el plany en reivindicació clara i precisa». No va poder

38. Notícia breu, *Juventut* 228, 23 de juny de 1904, 405-406; P. GENER, «En Valentí Almirall. La seva influència en el moviment autonomista de Catalunya», *Juventut* 229, 30 de juny de 1904, 416-418.

transformar el catalanisme en un moviment polític de masses, tot i que va utilitzar els mitjans que «ell havia vist seguir als grans conductors de les races anglo-saxones, tots va practicar-los amb intensa i serena activitat, amb maestria remarcable: el llibre, el míting, la lluita periodística, l'apel·lació als comicis, les organitzacions corporatives, la manifestació aparatosa als poders públics». Malgrat els seus esforços, les multituds no li van donar suport, els «cenacles varen maleir-lo» i els instruments que havia constituït per impulsar el moviment catalanista no es van consolidar. Aquest és el «destí dels que s'avancen al seu temps; dels que es proposen empreses que l'ambient social no admet encara i no tenen prou força per transformar aquest ambient i fer-se'l favorable». En definitiva, en la història del nacionalisme català, la figura d'Almirall «brillarà amb la simpàtica aurèola dels precursors [...] és el destí dels que senten les realitats que vénen i que només al demà —a aquest demà que Déu té en les seves mans— pertoca actuar i fer viure. Aquest demà ha arribat, les realitats presentides són ja actuades i vivents».³⁹

L'intent d'apropiació de l'ideari d'Almirall per part de la Lliga Regionalista comptà amb la legitimació de Canibell i Quintana, dos dels col·laboradors més fidels d'Almirall. Amb tot, Quintana aprofità el seu article per recordar que

«pera que [Almirall] s'enfonzés de debó, es va procurar fer el buit a son voltant, borrar tot el tros d'història gloriosa, y fer comensar el catalanisme en una data qualsevol que no recordés el pas del Almirall per la política catalanista. L'Almirall morí fidel als seus principis y veyent triomfar el seu criteri d'acceptar per companys en la causa catalanista a tots els que coincidissin en la qüestió de reconquerir l'autonomia de Catalunya, dintre d'una tolerancia mútua, completa».⁴⁰

Els amics d'Almirall negaven amb vehemència que aquest fos un precursor. Conrad Roure afirmava que era

«el genio más grande que en política ha tenido Cataluña. Los regionalistas han llamado a Almirall el precursor, cuando lo que fué en realidad es el maestro [...] Sus doctrinas no fueron un puente que sirviera para evolucionar hacia otras doctrinas definitivas, sino que Almirall las fraguó y las forjó, y son las doctrinas mismas que de él heredó el catalanismo, las que, tal como él las diera, se preconizan y se practican».

Cels Gomis recordava que en el pròleg de la versió castellana de *Lo Catalanisme* es lamentava pel fet que

39. E. PRAT DE LA RIBA, «El precursor», *La Veu de Catalunya*, 1 d'octubre de 1904, 3, o *Articles*, Barcelona, Biblioteca Política de la Lliga Catalana, 1934, 214-216.

40. F. CANIBELL [EUDALD CANIBELL?], «Notícies biogràfiques», i R. QUINTANA, «La conseqüència política de l'Almirall», *La Veu de Catalunya*, 1 d'octubre de 1904, 3.

*«se hubieran torcido sus ideas regionalistas en sentido reaccionario, y prevenía los ataques que se habían de suscitar contra él por haber usado la lengua castellana en la nueva edición de su libro. Lo que no previó fue que, después de su muerte, hubiera quien se atreviera á adjudicarle el título de Precursor para quedarse él indirectamente el de Mesías [es refereix a Prat de la Riba] del regionalismo catalán. Pero, digase lo que se quiera de las ideas de Almirall referentes al renacimiento político de Cataluña, es un hecho innegable que cada vez que de defender los principios regionalistas se trata, hay que recurrir al vastísimo arsenal de argumentos acumulados por él en su larga vida de publicista».*⁴¹

En canvi, Rovira i Virgili, malgrat ser un catalanista de tendència progressista, vinculava el catalanisme d'Almirall amb el de Prat de la Riba, quan afirmava que

*«el primer pas polític del catalanisme va donar-lo Almirall, el segon Prat de la Riba. A partir de Prat, la trajectòria es bifurca en les dues direccions, de vegades oscil·lants, de dreta i esquerra polítiques. En els últims trenta anys, la trajectòria pel costat dret la marca Francesc Cambó; pel costat esquerre, la marquen Domènec Martí i Julià i Francesc Macià. El tronc comú de les dues branques és Valentí Almirall. La coneixença de la vida i l'obra d'aquest patrici eminent és indispensable per a comprendre la formació i evolució del moviment catalanista contemporani en el seu doble aspecte doctrinal i popular. Així com Rubió i Ors va ésser l'impulsor de la renaixença literària, Almirall va ser l'impulsor de la renaixença política. La concepció almiralliana donà per primera vegada a l'esforç patriòtic, el caràcter integral, que és signe dels autèntics moviments nacionalistes».*⁴²

El doctor Domènec Martí i Julià, el 1913, reivindicà el catalanisme liberal i modernitzador d'Almirall com un precedent del projecte de partit nacionalista de tendència socialista que intentava impulsar, atès que «el catalanisme de l'Almirall, a la fortitut que posseïa en el sentit d'afirmació catalana, s'hi ajustava la modalitat liberal, que és la pròpia del meu esperit». El principal dirigent de la Unió Catalanista, a principis del segle xx, afirmava que «aquest gran català no és dignificat com es mereix, i el nacionalisme d'ara comet un gran pecat d'injustícia, pel qual se'l pot acusar de greu culpa patriòtica, no promovent que Catalunya honori aquest gran fill seu que és Valentí Almirall». Martí i Julià explicava, en un pròleg autobiogràfic, que va retornar a l'activitat catalanista «mogut pels sentiments nacionalistes i mogut també per la influència que en mi exercia, malgrat que no'l conegués personalment en Valentí Almirall». En aquest cas, podríem plantejar-nos la hipòtesi que el projecte polític i ideològic

41. ROURE, «Valentín Almirall...», 133-150; GOMIS, «Valentí Almirall (1841-1904)...», 4-6.

42. ROVIRA, *Valentí Almirall...*, 6.

impulsat per Almirall i els seus partidaris, liberal, laic i marginat pel predomini conservador de la Lliga Regionalista, no va desaparèixer sinó que va radicalitzar-se al voltant del nucli que encapçalava Martí i Julià i evolucionà cap a un projecte que pretenia unir catalanisme i socialisme.⁴³

Els conservadors barcelonins, a través del *Diario de Barcelona*, també reivindicaren una part de l'obra d'Almirall. Miquel dels Sants Oliver afirmava que l'autor de *Lo Catalanisme* venia a ser una mena de John Stuart Mill o de Savigny català, alhora que remarcava els elements conservadors que es trobaven en *Lo Catalanisme*. Un llibre que

«vive todavía [...] No es un volcán extinguido ni un almanaque del año pasado para que sea lícito dejar que se olvide la muerte del señor Almirall como la de un sujeto innominado que tuvo un momento de notoriedad circunstancial por algo que ha pasado de moda. Seamos más agradecidos con el maestro en aquello que podamos llamarle maestro y más piadosos y benévolo en aquello que pertenece ya á la justicia y á la misericordia de Dios».

Oliver veia un desdoblament de la personalitat d'Almirall a partir de la publicació de *Lo Catalanisme*. D'una banda, hi hauria l'agitador *dissolvent*, anticlerical i pamfletaire «de los días aciagos [es refereix al Sexenni i la primera República]»; l'orador dels clubs populars, redactor de manifestos i de fulls volants. De l'altra, remarcava la seva importància com a pensador amb «una potencia mental extraordinaria y robusta, pronta á estallar en erupciones ardientes y tumultuosas reaccionando contra la ideología usual y contra ciertos moldes liberales y avanzados». *Lo Catalanisme*, des de la perspectiva de Miquel dels Sants Oliver, estaria més a prop del que semblava de llibres com el *Criterio* de Balmes, dels *Trovadores* de Milà i Fontanals, de *La Tradició Catalana* de Torras i Bages, d'*El Arte Escénico* d'Yxart o de les teories filosòfiques de Llorens i Barba. Per tant, els conservadors catalans haurien de recordar d'Almirall «esta fisonomía sensata y originalmente conservadora [...] olvidemos todo lo demás de su vida pública». A més, *Lo Catalanisme* hauria impulsat l'ideari conservador català, ja que sense aquesta obra possiblement no s'haurien escrit, com a rèplica, *El Regionalismo* de Mañé i Flaquer i *La Tradició Catalana* de Torras i Bages.⁴⁴

Amb el pas dels anys, el record d'Almirall començà a desdibuixar-se. Alguns dels seus amics, de tant en tant, intentaven recordar la importància de la seva activitat política i ideològica. El 1922 *El Dia Gráfico* afirmava que «hacen bien sus amigos en recordarle, como lo hacemos los que tuvimos ocasión de tratarle» i per potenciar el seu record publicaven un esbós biogràfic. El 1926 Melcior Font remarcava la «desproporció enorme entre el coneixement que hom té de

43. MARTÍ I JULIÀ, *Per Catalunya...*, 16-20; C. AMETLLA, «Conversa amb el Dr. Martí i Julià», *Revista de Catalunya* 1, Barcelona, 1912, 6-7.

44. M. DEL S. OLIVER, «Almirall», *Diario de Barcelona*, 25 de juny de 1904, 7703-7704. L'evolució del conservadorisme barceloní ha estat estudiada per B. DE RIQUER, «El conservadorisme polític català: del fracàs del moderantisme al desencís de la Restauració», *Recerques* 11, 1981, 29-80, i *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*, Vic, Eumo, 2000, 113-212.

l'escriptor i del polític, i el coneixement del home». Però, malgrat l'esforç dels seus amics, companys i admiradors, a mitjan anys vint del segle xx, la figura d'Almirall havia quedat mig oblidada. Tot i que amb el triomf de la Segona República i l'hegemonia d'ERC en el moviment catalanista possibilitaren la rehabilitació de l'autor de *Lo Catalanisme* de la mà de Rovira i Virgili. Aquest, l'octubre de 1932, remarcava que «fou, per molt de temps, l'únic temperament polític i l'únic doctrinari del catalanisme». El portaveu de la Lliga Regionalista, *La Veu de Catalunya*, recordà el cinquantenari de la fundació del Centre Català (1932); la revista *Mirador* subratllà la importància del *Diari Català* en el sorgiment i la consolidació del catalanisme polític; mentre Francesc Pujols reiterava la importància doctrinal de *Lo Catalanisme* d'Almirall i *La Tradició Catalana* de Torres i Bages, les obres d'on sorgien

«les dues concepcions del nacionalisme català. La concepció modernitzant i la concepció arcaitzant [...] l'obra d'Almirall conté les teories del catalanisme que ha triomfat aquests dies. En ella hom preconitza la unió del liberalisme amb el nacionalisme. L'obra d'En Torres i Bages va triomfar durant el període de gestació del nacionalisme nostrat. Catalunya renaixia mirant endarrera».⁴⁵

La possibilitat de celebrar el cinquantenari de la publicació de *Lo Catalanisme*, el 1936, obria la porta a la recuperació de la figura d'Almirall com un precursor del catalanisme progressista defensat per ERC. La Comissió de Presidència del Parlament de Catalunya impulsà una proposta parlamentària, el 20 de maig de 1936, per reivindicar la trajectòria política i intel·lectual d'Almirall amb motiu del cinquantenari. La proposició va ser defensada per Rovira i Virgili que veia Almirall com un precursor de Francesc Macià. La Lliga Catalana, és a dir l'antiga Lliga Regionalista, a través de Duran i Ventosa donà suport a la iniciativa d'ERC, mentre que la Unió Socialista de Catalunya (USC) no es pronuncià perquè acabaven de celebrar un congrés on havien acordat que no eren catalanistes i, en conseqüència, «la minoria [socialista] ha fet mutis [en la reunió de la Comissió]. I això que Valentí Almirall no era pas cap dretista». Rovira i Virgili defensava l'homenatge a Almirall perquè «bo és que en mig de les lluites de partit i de classe, poguem trobar els catalans una hora de coincidència per a honorar tots plegats els grans homes i les grans obres de Catalunya» i acordaren reeditar *Lo Catalanisme*. Fins i tot sol·licità a l'Ajuntament de Barcelona que s'afegís a la commemoració erigint-li un monument, perquè havia estat un dels

45. B. [?], «Efemérides catalanes», *El Dia Gráfico*, 18 de juny de 1922, 4; FONT, «La vida i l'obra...», 124; ROVIRA, «Pròleg», P1 i MARGALL, *La Qüestió de Catalunya...*, i «La Glòria de Valentí Almirall», *La Publicitat*, 11 d'octubre de 1932, 1; [?], «Un cinquantenari assenyalat. Don Joaquim Lafont ens parla del Centre Català de Valentí Almirall i de les circumstàncies polítiques que en determinaren la fundació», *La Veu de Catalunya*, ed. del matí, 19 de juny de 1932, 1; J. M. MIQUEL VERGÉS, «El primer diari en català. Diari Català (1879-1881)», *Mirador*, 12 d'abril de 1934, 6; F. PUJOLS, «El catalanisme i la tradició catalana», *Mirador*, 9 d'agost de 1934, 6 i 8, i «El concepte de Pàtria», *La Veu de Catalunya*, 3 d'abril de 1938, 3.

barcelonins més il·lustres del segle xx, alhora que havia deixat un llegat considerable al consistori municipal i àdhuc assegurava que

«en el cas que, tal com veiem en el monument de Parnell, hi hagués d'haver alguns mots del patriota, nosaltres triaríem aquells mots del seu llibre cabdal: Si el catalanisme es detura en un punt que no arriba al separatisme, no és per falta de dret, sinó perquè no creu convenient exercitar-lo».⁴⁶

L'homenatge proposat per Rovira i Virgili tingué ressò en la intel·lectualitat progressista catalana de la Segona República, tal com reflecteixen els articles de J. M. Miquel Vergés, Jaume dels Domenys o Eusebi Busquets. El primer argumentava que la publicació de *Lo Catalanisme* havia impulsat el desvetllament nacional català, tot i que el projecte polític i ideològic d'Almirall hauria quedat superat, atès que el 1936 l'objectiu del catalanisme hauria de ser la reivindicació de la plena sobirania dels Països Catalans. Jaume dels Domenys donava suport al projecte d'homenatge a Almirall, per a fer justícia a «la figura d'aquell gran republicà i catalanista, que avui es presenta com un veritable precursor [de la Generalitat republicana encapçalada per ERC]». Finalment, Busquets suggeria la possibilitat d'impulsar institucionalment l'obertura de l'Arxiu Almirall, sense perjudici del projecte d'erigir-li un monument o el de reeditar *Lo Catalanisme*, perquè aquest era un projecte que havia iniciat la seva vídua i que quedà inacabat quan aquesta morí.⁴⁷

L'esclat de la Guerra Civil limità l'homenatge projectat, ja que no es va reeditar *Lo Catalanisme*, el projecte de monument caigué en l'oblit i l'Arxiu amb els seus manuscrits no es finalitzà i, a més, aquesta documentació s'ha perdut. Però, la Generalitat constituí el premi Valentí Almirall al millor treball periodístic publicat en llengua catalana i Rovira i Virgili va escriure la seva biografia sobre Almirall el 1936. Aquesta aconseguí treure de l'oblit la figura del primer cap del catalanisme polític, mentre reivindicava la seva transcendència històrica, atès que «gloriosa és, en veritat, la vida de l'home que treballa i lluita per un ideal generós. Gloriosa és la vida del que contribueix al redreçament d'un poble, al desvetllament de la consciència nacional, al recobriment de les llibertats perdudes. Magnífic poder vital, el dels creadors i desvetlladors de nacions».⁴⁸

46. Notícia breu, «Parlamento de Cataluña. Homenaje a la Memoria de Valentí Almirall», *El Dihvio*, 21 de maig de 1936; Notícia breu, *La Publicitat*, 21 de maig de 1936, 3; Notícia breu, «Serà Homenatjat Valentí Almirall», *Última Hora*, 21 de maig de 1936; Notícia breu, *La Veu de Catalunya*, 21 de maig 1936; *GUIGNOL DEL PARLAMENT*, *La Humanitat*, 21 de maig de 1936, 12; A. ROVIRA, «L'homenatge a Valentí Almirall», *La Humanitat*, 22 de maig de 1936, 1.

47. J. M. MIQUEL VERGÉS, «Un cinquantenari. Valentí Almirall i *Lo Catalanisme*», *La Publicitat*, 10 de maig de 1936, 2; J. DELS DOMENYS, «Valentí Almirall, precursor», *El Dihvio*, 5 de juliol de 1936; i E. BUSQUETS, «El monument a Valentí Almirall», *La Humanitat*, 28 de maig de 1936, 12.

48. ROVIRA, *Valentí Almirall...*, 61-63.

Durant la Guerra Civil, fins i tot diaris controlats per la CNT com *La Veu de Catalunya*. *CNT diari antifeixista*, lloaren la trajectòria política d'Almirall, ja que «en dies revolucionaris com els que vivim, és just recordar un home de tremp català i catalanista que en el seu temps fou un revolucionari i un innovador». El març de 1937, *Última Hora* presentava Almirall com el principal precursor del catalanisme republicà i progressista i recordaven que «avui dia encara és exemple d'austeritat, d'honradesa i de noblesa política. El seu nom fins per a aquells que no han seguit de prop les seves idees federals i autònomes, inspira admiració i respecte, dues coses que gairebé mai no deixen a la posterioritat els polítics».⁴⁹ Finalment, el record d'Almirall quedà soterrat, pel triomf del franquisme, en quaranta anys d'oblit, però, des de la transició, ha recuperat gradualment la seva importància en la història contemporània de Catalunya.

Conclusions

En les pàgines precedents hem utilitzat la trajectòria vital d'Almirall per intentar comprendre millor el *federalcatalanisme*, una de les tendències que impulsà la politització del catalanisme. La revolució democràtica de 1868 implicà l'inici de la militància d'Almirall dins del republicanisme federal barceloní on va encapçalar als federals *intransigents* provincialistes. En els inicis de la Restauració els plantejaments idealistes i romàntics, així com el racionalisme abstracte, entraren en crisi entre la intel·lectualitat progressista per la introducció i difusió de les tesis positivistes i evolucionistes. Aquest canvi de mentalitat implicà l'evolució dels *federalcatalanistes* vers un discurs polític cada cop més catalanista. La ruptura amb el projecte polític republicanofederal encapçalat per Pi i Margall el 1881, implicà que Almirall i els seus partidaris impulsessin la politització del moviment catalanista amb la creació del Centre Català, la primera associació política catalanista. Amb tot, aquest projecte no reeixí, malgrat l'èxit de *Lo Catalanisme*, per la reacció tant dels partidaris del centralisme com dels sectors regionalistes i/o catalanistes més conservadors.

El projecte polític i ideològic d'Almirall i els seus partidaris no es consolidà, a curt termini, perquè defensava un projecte massa catalanista per als republicans, massa republicà per a la major part dels catalanistes, massa radical per als conservadors i massa conservador per als radicals. Però, a llarg termini, els objectius dels *federalcatalanistes* ajudaren a consolidar la politització del moviment catalanista, mentre impulsaven el seu vessant progressista, tot i que aquest no va ser hegemònic fins al triomf de la Segona República. De fet, la complexitat

49. Notícia breu, *La Veu de Catalunya*. *CNT diari antifeixista*, 31 de desembre de 1936, 3; L., «Quan Valentí Almirall volia ésser pintor i escrivia comèdies», *Última Hora*, 8 de març de 1937, 8.

polifacètica del discurs d'Almirall i els seus partidaris es reflecteix en la disputa pel seu llegat polític i doctrinal en què participaren republicans, federals i unitaris, autonomistes radicals, modernistes, la Lliga Regionalista, catalanistes de tarannà socialista i conservadors. En definitiva, Almirall impulsà la politització del catalanisme i sempre intentà que aquest lluités per aconseguir l'autogovern de Catalunya des d'un vessant liberal, progressista, regeneracionista i modernitzador.